

Foundations of the Islamic Revolutionary Guard Corps' Operational Doctrine during the Liberation of Occupied Areas in the Sacred Defense Period

Gholamali Rashid

Professor and Faculty Member, Supreme National Defense University, Tehran, Iran

Yaghoub Zohdinasab

Professor and Faculty Member, Supreme National Defense University, Tehran, Iran

Mohammad Hossein Ghanbari Jahromi

Professor and Faculty Member, Supreme National Defense University, Tehran, Iran

Abdolkarim Ansari

Ph.D. Student in Strategic Defense Sciences, Supreme National Defense University, Tehran, Iran
(Corresponding Author)

Abstract

A coherent and logical operational doctrine aligned with the ideals and values of the Islamic Revolution, national interests, and the country's capacities during the Sacred Defense period served as a key driver behind significant military victories. Despite its importance, this doctrine has received limited attention in terms of battlefield management and command, and it has not yet been thoroughly examined from a scientific perspective. During the Sacred Defense, alongside the Islamic Republic of Iran Army, the Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) was responsible for planning and executing military operations. Accordingly, the unique experiences of IRGC commanders and leaders in adopting operational doctrines and strategies—designed to achieve success under the challenging and turbulent conditions of war, as well as constraints imposed by sanctions and international pressures—were shaped by the necessities of the conflict. These experiences provide valuable insights that can inform potential future military operations. This study adopts an applied-developmental research design with a descriptive-analytical approach and seeks to answer the following question: What are the foundational principles of the IRGC's operational doctrine during the liberation of occupied areas in the Sacred Defense period?

Keywords: Operational Doctrine, Sacred Defense, Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC), Occupied Areas

مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس^۱

غلامعلی رشید

استاد و عضو هیئت علمی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

یعقوب زهدی نسب

استاد و عضو هیئت علمی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

محمد حسین قنبری جهرمی

استاد و عضو هیئت علمی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

عبدالکریم انصاری

دانشجوی دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

چکیده

وجود اندیشه و دکترین عملیاتی منسجم، منطقی و منطبق بر آرمان و ارزش‌های انقلاب، منافع و اهداف ملی و همچنین ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موجود کشور در دوران دفاع مقدس، موتور محرکی برای خلق پیروزی‌های چشمگیری بوده که می‌تواند سرمشق مناسبی برای نسل‌های آینده باشد که تاکنون در حوزه مدیریت و فرماندهی صحنه جنگ و صحنه‌های عملیاتی به آن کمتر پرداخته شده و یا به صورت علمی مورد نقد و بررسی قرار نگرفته است. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در کنار ارتش ج.ا.ایران طرح‌ریزی و انجام عملیات را در دفاع مقدس به عهده گرفت. بنابراین، تجربیات منحصر بفرد فرماندهان و مدیران در اتخاذ دکترین و راهبردهای عملیاتی در جهت تلاش برای موفقیت در شرایط دشوار و پرتلاطم صحنه جنگ از یک سو و محدودیت‌های ناشی از تحریم‌ها و فشارهای بین‌المللی از سوی دیگر که براساس نیازها و ضرورت‌های جنگ نیز تحول می‌یافتند، می‌توانند در جنگ‌های احتمالی آینده مورد بهره‌برداری قرار گیرند. در این تحقیق نوع تحقیق «کاربردی-توسعه‌ای» و روش تحقیق «توصیفی-تحلیلی» و این سؤال مطرح شده است که «مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس، چیست؟»

کلیدواژه‌ها: دکترین، دفاع مقدس، سپاه پاسداران، مناطق اشغالی

مقدمه

جنگ یک پدیده دائمی در زندگی بشر بوده، هست و خواهد بود و به‌رغم تمامی تغییراتی که در نظام‌های اجتماعی، سیاسی و مذهبی روی داده از میان نرفته و نخواهد رفت، بلکه فقط نوع و شکل آن تغییر یافته و هر روز در زندگی انسان‌ها به شکل و گونه‌ای جدید خودنمایی کرده است و هیچ پدیده‌ای در طول تاریخ بشری به اندازه جنگ، سرنوشت انسان‌ها را تحت تأثیر و دگرگونی قرار نداده است. بدین جهت، درک صحیح و دقیق از چگونگی فرماندهی و اداره جنگ‌ها، اتخاذ دکترین و راهبردها و شیوه‌های نبرد، مهم‌ترین دانشی است که استراتژیست‌ها و سیاستمداران یک کشور را برای ترسیم نوع و چگونگی آمادگی برای مقابله با تهدیدات و دشمنان، راهنمایی می‌کند و به‌طور مستقیم بر امنیت ملی و قدرت بازدارندگی و دفاعی کشورها تأثیر گذار است.

جنگ عراق علیه ایران مربوط به دوران تاریخی خاص خود و حاصل زمان حاکمیت حزب بعث بر کشور عراق بوده است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی رخ داده است. این جنگ در ساختار دو قطبی جهان آن روز و در دوره جنگ سرد اتفاق افتاده و یک بحران منطقه‌ای را در خاورمیانه به وجود آورده است. در چنین وضعیتی، جنگ تحمیلی مقاطع گوناگونی را برای مدت ۸ سال طی کرده است. این جنگ فراز و نشیب‌ها و پیروزی‌ها و شکست‌های عملیاتی متعددی برای طرفین آن داشته است؛ اما در نهایت عراق که جنگ را آغاز کرده بود نتوانست به تصرف سرزمین‌های اشغالی ایران ادامه دهد و به هیچ‌یک از اهدافش در برپایی از جنگ نرسید و راهبردهایش تا حد زیادی شکست خورد ولی ج.ا.ایران توانست با اتخاذ «راهبرد نظامی تدافعی» در ابتدا پیشروی دشمن را متوقف نماید و سپس با بهره‌گیری از «راهبرد نظامی تهاجمی»، ارتش عراق را از عمده سرزمین‌های خود بیرون کند. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نهادی است که در نخستین روزهای پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به فرمان حضرت امام خمینی^(ره) تشکیل شد. این مجموعه ابتدا ماهیت امنیتی انتظامی داشت. سپاه پاسداران اگرچه اکنون هویتی نظامی دارد، در واقع نظامی‌گری آن یک بُعد از ابعاد هویت این نهاد مکتبی - مردمی است و براساس قانون اساسی، وظیفه سپاه

پاسداران، نگهبانی از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن در همه شرایط و در ابعاد مختلف معنوی، نظامی علمی و ... است. در جنگ تحمیلی بنا به ضرورت وارد جنگ شد و صبغه نظامی در سپاه رشد کرد و وجه غالب آن گردید و در دوران دفاع مقدس توانسته است با بهره‌گیری از تعالیم دینی و الهی، پیروی از فرامین و تدابیر حضرت امام خمینی (ره) به‌عنوان فرمانده معظم کل قوا، تکیه بر نیروهای بسیج مردمی و اتخاذ دکترین و راهبردها، تاکتیک و روش‌ها، سلاح‌ها و تجهیزات مناسب و درک صحیح شرایط صحنه نبرد، در خلق پیروزی عملیات انجام‌شده در آن دوران، نقش بی‌بدیلی را ایفا نماید.

هشت سال دفاع مقدس و مسائل پیرامونی آن از گستردگی و پیچیدگی بسیار زیادی برخوردار است. ابعادی همچون مدیریت و فرماندهی جوانان انقلابی، دکترین و راهبردهای اتخاذ شده، جذب و سازماندهی نیروهای مردمی، آموزش حین نبرد و به‌کارگیری تجهیزات غنیمتی و توسعه سازمان، بهره‌گیری از اطلاعات و جغرافیای مناطق عملیاتی، طرح‌ریزی و اجرای عملیات پیچیده از جمله مواردی است که در خور تحصین صاحب‌نظران امور دفاعی است و ویژگی‌های دکترین سپاه در هر عملیاتی منحصر به فرد بود و به همین علت است که دکترین سپاه از سایر دکترین‌های عملیاتی رایج دنیا متمایز می‌شود. بنابراین احصای دکترین عملیاتی سپاه در دوران هشت سال دفاع مقدس می‌تواند در متمر ثمر بودن مأموریت‌های کنونی و آتی این سازمان در داخل و خارج از کشور مفید واقع شود.

به عقیده فرماندهان عالی سپاه پاسداران، در دوران دفاع مقدس عمل و رفتار نیروهای سپاه متأثر از دکترینی مشخص بوده است ولو اینکه این دکترین نانوشته بوده و در ذهن فرماندهان وجود داشته که براساس آن، جنگ را اداره و عملیات را طراحی و اجرا می‌کرده‌اند و موفقیت رزمندگان اسلام در سال دوم جنگ و آزادسازی مناطق اشغال‌شده، نشانگر حاکمیت دکترینی صحیح و موفق بوده است. در نتیجه، دغدغه این تحقیق، فقدان اطلاعاتی بدون از مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران در دوران دفاع مقدس است که با توجه به گستردگی موضوع، در این تحقیق سعی بر آن است تا نسبت به تبیین مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران در مقطع زمانی سال دوم جنگ یعنی دوره زمانی انجام عملیات بزرگ و موفق

ثامن‌الائمه (ع)؛ طریق‌القدس، فتح‌المبین و بیت‌المقدس، به واکاوی زمینه‌ها و شرایط صحنه نبرد و اقدامات صورت گرفته توسط سپاه پاسداران پرداخته تا از کنش‌ها و برکنش‌های آن‌ها ضمن مستندسازی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران در دوران دفاع مقدس، به رهیافت‌های راهبردی جدیدی برای تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران نائل آیم. از این‌رو، مسئله اصلی این تحقیق این است که «مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس، چیست؟»

۱. پیشینه پژوهش

در این تحقیق ۳ مورد رساله دکتری ۴ عنوان مقاله علمی پژوهشی مرتبط با موضوع تحقیق مورد مطالعه قرار گرفت که با اقتباس از این پیشینه‌ها، چهارچوب نظری این تحقیق شکل گرفت. بنابراین دو مورد از پیشینه‌های تحقیق که ارتباط بیشتری با موضوع دارند به شرح ذیل بیان می‌شوند.

محمد رئوفی نژاد در پژوهشی با عنوان «بررسی نقش آموزه‌های اعتقادی و نظامی اسلام بر دکترین عملیاتی سپاه» که در فصلنامه دانشگاه عالی دفاع ملی انتشار یافته است این سؤال را مطرح کرده است که مهم‌ترین مؤلفه‌های مربوط به دکترین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی چه بوده است و چه رابطه‌ای بین آموزه‌های اعتقادی و نظامی اسلام و دکترین عملیاتی سپاه وجود دارد؟ در پاسخ به این نتیجه می‌رسد که مهم‌ترین مؤلفه‌های دکترین عملیاتی عبارتند از: ولایت‌مداری، تکلیف‌گرایی به جای نتیجه‌گرایی، ایجاد تصویر مقدس و ارزشی دفاع مقدس، اصل مردمی کردن دفاع، بهره‌گیری از شعائر اسلامی، خلاقیت و نوآوری، دسترسی به اطلاعات دقیق و سریع، انعطاف‌پذیری، مقابله به مثل مشروط. نتایج نشان داد که ولایت‌مداری، تکلیف‌گرایی به جای نتیجه‌گرایی و ایجاد تصویر مقدس و ارزشی از دفاع، به ترتیب بیشترین اهمیت را دارند.

مصطفی ایزدی و همکاران در یک مطالعه گروهی در دانشگاه عالی دفاع ملی با عنوان «تدوین رهنامه (دکترین) راهبردی دفاع ملی ج.ا.ایران در حوزه نظامی - امنیتی» این سؤال را

مطرح کرده است که رهنامه راهبردی دفاع ملی نیروهای مسلح ج.ا.ایران در حوزه نظامی و امنیتی با بهره‌گیری از ارکان قدرت ملی چیست؟ و در پاسخ به این نتیجه می‌رسد که شناخت فلسفه وجودی، استخراج و تبیین اصول رهنامه‌ای از مبانی و عوامل مؤثر و تعیین الزامات تحقق اصول رهنامه راهبردی دفاع ملی در حوزه نظامی - امنیتی برای جهت‌دهی مناسب به رفتار نیروهای مسلح است. براساس تحلیل اسنادی و جمع‌آوری ادبیات و مبانی نظری تحقیق، تجزیه و تحلیل انجام شده از طریق مطالعات و بررسی‌های اسنادی و میدانی و نشست‌های خبرگی عوامل مؤثر در تدوین رهنامه راهبردی دفاع ملی نیروهای مسلح ج.ا.ایران در حوزه نظامی - امنیتی به این شرح احصا گردید: مبانی و اندیشه‌های دینی، اندیشه دفاعی و امنیتی امامین انقلاب، اسناد بالادستی، تجربه جنگ‌های گذشته و دفاع مقدس، ماهیت جنگ‌های آینده (ویژگی‌ها و ...)، برآورد تهدیدات دفاعی - امنیتی ج.ا.ایران، مطالعات محیط ملی و فراملی.

۲. مفهوم‌شناسی

دکترین

تعریف نظری: دکترین به‌طور عام به معنای نظریه، عقیده، اصول و قواعد، آموزه و آئین است. دکترین شامل مجموعه‌ای از عقاید، نظریه‌ها، اصول و قواعد اساسی و بنیادی است که مورد باور، اعتقاد و حمایت پیروان یک مکتب بوده و معمولاً توسط نظریه‌پردازان مهم، در شاخه‌های مختلف علوم ابراز می‌شود و راهنما و هادی طراحان و سیاست‌گذاران و دولت‌مردان در طرح‌ریزی و مجریان در اجرای عملیات قرار می‌گیرد. دکترین فاقد قدرت قانونی است و به‌کاربردن آن مستلزم قوه تشخیص و درک مقتضیات و تصمیم‌گیری صحیح و منطقی است. (پایگاه اطلاع‌رسانی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، ۱۳۹۳).

تعریف عملیاتی: دکترین به مجموعه مفاهیم نظری (اصول و اندیشه‌های) تعریف معناداری از فلسفه و اصول و ملاحظات معتبر، مشترک و پذیرفته‌شده و قابل اجرا اطلاق می‌شود که

توسط مقامات دولت مردان و سیاست‌گذاران در راستای اهداف و منافع ملی به منظور هدایت (هماهنگی و همسوسازی) و راهنمایی نیروها (سازمان‌های نظامی، سیاسی، دفاعی، امنیتی و...) در اتخاذ روش‌ها (رفتارها، اهداف، اقدامات، ابزارها و...) با توجه به مقتضیات زمانی (جنگ یا بحران و صلح) و ملاحظات محیطی (ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی) به کار گرفته می‌شود (شاه محمدی، ۱۳۹۴: ۴۲).

ویژگی‌های دکترین

افشردی ویژگی‌های دکترین را بدین صورت بیان می‌نماید:

۱. الزام‌آور است (روی تاکتیک، سلاح، ساختار و سازمان تأثیر می‌گذارد)؛
۲. درک مشترک نسبت به وضعیت‌های پیش‌بینی شده ایجاد می‌کند. دکترین فقط مکتوبات نیست، بلکه به آن اعتقاد دارند و براساس آن عمل می‌کنند؛
۳. دکترین رابطه‌ای میان تحقیق، نظریه، آزمایش و عمل را فراهم می‌کند (همه این‌ها را باید بتواند پیوند دهد)؛
۴. دکترین ماهیتی پویا دارد. همگام با تغییرات محیط، تهدید، سازمان، آماد، تجهیزات و فناوری تغییر می‌کند. در صورتی که سیاست حکومت، تهدیدات به‌طور عمده و سیستم جنگ‌افزار تغییر کند، دکترین کاملاً و به‌صورت زیربنایی دچار تغییر می‌شود. انواع و طبقات دکترین: انواع دکترین‌های به کار گرفته‌شده توسط کشورها از لحاظ ماهیت عمل در دفاع از منافع ملی، عبارتند از: دکترین آفندی، دکترین پدافندی، دکترین بازدارندگی، دکترین دفاع پیشگیرانه، دکترین تنش‌زدایی و حرکت به سمت کنترل تسلیحات و دکترین مقابله به مثل (دانش آشتیانی، ۱۳۸۳: ۴۲-۴۸).

ستاد کل نیروهای مسلح سطوح دکترین را این‌گونه تقسیم می‌نماید (رئوفی نژاد، ۱۳۸۹:

۱۳۰):

❖ سطح اول، دکترین امنیت ملی؛

❖ سطح دوم، دکترین دفاعی فراملی؛

❖ سطح سوم، دکترین دفاعی؛

- ❖ سطح چهارم، دکترین نظامی؛
- ❖ سطح پنجم، دکترین نیرویی؛
- ❖ سطح ششم، دکترین عملیاتی؛
- ❖ سطح هفتم، دکترین های تاکتیکی.

کارکردهای دکترین

کارکردهای دکترین عمدتاً معطوف به دو چیز است؛ نشان دادن تصویری از آینده، وضعیت موجود و عملکردها در وضعیت آینده. بنابراین دکترین سعی می کند براساس اندیشه نظامی یک تصویری از آینده به ما ارائه دهد و خود براساس آن تصویر ما را راهنمایی می کند. دکترین نظامی باید چنان منطقی باشد که پاسخ گوی مؤثری به نیازها بوده و ضمن استحکام در مقابله با تغییرات اجتناب ناپذیر، قابل انعطاف هم باشد و اصولاً دکترین نظامی به منظور برقراری تناسب بین کارکردهای نیروهای نظامی از یک طرف و اهداف سیاسی از سوی دیگر تبیین می گردد. از این رو شیوه ای که نیروهای مسلح آموزش می بینند، سازماندهی می شوند و عملیات نظامی انجام می دهند به وسیله دکترین نظامی تعیین می گردد. پس دکترین نظامی، هدایت کننده ساختار نظامی، نظام آموزشی و رفتار سازمانی نیروها نیز است (قنبری جهرمی، ۱۳۹۴: ۴۳)

انواع دکترین

دکترین در انواع سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی، خط مشی و چگونگی عمل در حوزه، هر اقدامی را به صورت دیدگاهی رسمی بیان می کند (افشردی، ۱۳۹۰: ۱۱). دکترین در بخش نظامی به سه سطح دکترین راهبردی، دکترین عملیاتی و دکترین تاکتیکی تقسیم می گردد (قنبری جهرمی، ۱۳۸۶: ۴).

دکترین نظامی

دکترین نظامی عبارت است از «اصول اساسی و خط مشی کلی که نیروهای نظامی اقدامات خود را در پشتیبانی از اهداف ملی بر مبنای آن هدایت می کنند» و اینکه در زمان صلح هر

کشوری بداند که در مواقع بروز حوادث نظامی و جنگی چه وظیفه‌ای داشته و طرح آن چیست؟ (قنبری جهرمی، ۱۳۹۶: ۷)

دکترین راهبردی

مرجع دکترین‌های نظامی و عملیاتی است و شاکله آن نمایش قدرت ملی، قدرت نظامی، ایجاد توان پاسخ‌دهی به تهدیدات و آمادگی تداوم نبرد در گستره جغرافیایی کشور، آماده نمودن کلی سرزمین برای دفاع و ساماندهی امکانات دولتی، مردمی و نظامی در پشتیبانی از اهداف و پشتیبانی از اهداف و سیاست‌های ملی و تأمین منافع امنیت ملی کشور است و در مفهومی ساده عبارت از سازماندهی مقتدرانه و با صلابت نظامی، تشکیل توان رزمی، تدارک و پشتیبانی و تأمین امنیت راه‌های تدارکاتی، تأمین احتیاجات ضروری نیروهای مسلح، تلفیق امنیت داخلی با عملیات دفاعی و ایجاد محیطی با روحیه و انگیزه برای نیروهای رزمی است (جزوه درسی، سردار دکتر باقری).

دکترین عملیاتی

دکترین عملیاتی مبانی و قوانین حاکم بر سازماندهی، هدایت و به‌کارگیری نیروهای چندگانه در انجام مأموریت‌های عملیاتی-رزمی در جنگ‌های متعارف و غیرمتعارف، عملیات ویژه و ضد شورش و دیگر وظایف نظامی مربوط به آمادگی نظامی را تعریف می‌کند. این دکترین شامل تدابیر و اصول منتج از دکترین راهبردی بوده و به‌عنوان راهنمای نیروهای زمینی، هوایی و دریایی در سازماندهی و به‌کارگیری نیروهای خود، مورد استفاده قرار می‌گیرد تا این نیروها بتوانند وظیفه خود را در درگیری‌های خاص و با اختیارات کافی به انجام رسانند (پاتاجو نوئل، ۱۳۸۴: ۷).

دکترین تاکتیکی

دکترین تاکتیکی متضمن اجرای رزم در منطقه عملیات و هدایت‌کننده عوامل تاکتیکی در میداین نبرد است و در دو شکل انفرادی و یگانی دیده می‌شود. دکترین تاکتیکی عبارت است از یک سری باورها، چهارچوب‌های نظری و اصول بنیادین رسمی که حاکم بر اقدامات

پشتیبانی هوایی نزدیک یگان‌های عمده (تیپ، لشکر) توسط هوانیروز در سطح تا در میدان نبرد و نحوه ترکیب اثرات این اقدامات است. این دکترین، تاکتیک، تکنیک و مقررات جزء به جزئی که راهنمای استفاده از سلاح‌های خاص برای کسب اهداف خاص محسوب می‌شود را تعریف می‌کند (آیین‌نامه روشی ستاد کل نیروهای مسلح، ۱۳۹۰: ۲۵).

مبانی و عوامل مؤثر بر دکترین نظامی نیروهای مسلح ج.ا.ایران عبارتند از:

۱. اندیشه دفاعی اسلام؛

۲. اندیشه نظامی حضرت امام خمینی (ره)؛

۳. اندیشه نظامی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)؛

۴. آرمان‌ها، اهداف و منافع ملی؛

۵. دکترین ملی؛

۶. سیاست‌های کلان دفاعی و امنیتی؛

۷. راهبرد ملی؛

۸. قوانین جاری در کشور.

صحنه جنگ

صحنه جنگ قسمتی از خشکی، دریا و هوا که به‌طور کلی عملیات جنگی در آن انجام شده یا ممکن است انجام گیرد یا سرزمین متشکل از یک حدود جغرافیایی معین که در آن محدوده جنگ جریان دارد (رضائی: ۱۳۹۴).

صحنه عملیات

صحنه عملیات به آن قسمت از صحنه جنگ که برای انجام عملیات نظامی (آفند یا پدافند) و پشتیبانی خدمات رزمی مربوط به آن عملیات لازم است، گفته می‌شود. (افشردی، ۱۴۰۰) صحنه عملیات به آن بخش از مناطق جنگی اطلاق می‌شود که برای اجرای هر نوع عملیات نظامی برای دوره‌های طولانی مدت نیاز است. فرمانده صحنه عملیاتی دارای مسئولیت‌های مشابه سرفرماندهی بوده ولی حوزه عمل آن‌ها متفاوت است.

فلسفه تشکیل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

امام خمینی^(ره) در بیان اهمیت پاسداری می‌فرماید: «پاسدار انقلاب اسلامی، لفظ نیست واقعیت است. یک واقعیتی است. این واقعیت است که شما هر جا اگر یکی پیدا شود و برخلاف مسیر اسلام بخواهد یک کاری بکند، شما را می‌کشاند آنجا، حرکت می‌کنید به آنجا، آن فتنه را خاموش می‌کنید» (امام خمینی^(ره)، صحیفه نور، ج ۱۰، ۱۳۸۶: ۱۱).

امام خامنه‌ای با توجه به نقش و جایگاه سپاه می‌فرماید: «سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مجموعه‌ای است که وجودش امروز برای کشور و ملت ایران و هدف‌های والایی که این ملت برای خودش ترسیم کرده است، ضروری و لازم است. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی برای دفاع از انقلاب، تمامیت انقلاب و هدف‌های انقلاب و برای مقابله با دشمنان به وجود آمده است. انقلاب هرچه دشمن دارد و دشمنی دارند به‌طور طبیعی در مقابل پاسداران صف بسته‌اند و حضور دارند چون پاسدار انقلاب است. (بیانات در دیدار فرماندهان سپاه، ۱۳۷۸/۰۶/۲۴).

مأموریت و وظایف سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

در ماده ۱۵۰ قانون اساسی در خصوص تشکیل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی چنین آمده است: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که در نخستین روزهای پیروزی این انقلاب تشکیل شد، برای ادامه نقش خود در نگرهبانی از انقلاب و دستاوردهای آن پابرجا می‌ماند. حدود وظایف و قلمرو مسئولیت این سپاه در رابطه با وظایف و قلمرو مسئولیت نیروهای مسلح دیگر با تأکید بر همکاری و هماهنگی برادرانه میان آن‌ها به‌وسیله قانون تعیین می‌شود.

اصول دکترین نظامی ج.ا.ایران

اصول دکترینی در دو بخش، یکی اصول دکترین نظامی پایه نیروهای مسلح که عموماً اصولی اعتقادی و اخلاقی هستند، و همچنین دکترین نظامی جمهوری اسلامی که عموماً اصولی نظامی در بُعد رفتار نظامی هستند و مورد اجماع نظر فرماندهان عالی ستاد کل نیروهای مسلح در زمینه علوم نظامی راهبردی است. اصول پایه در نیروهای مسلح ج.ا.ایران به شرح زیر است (ستاد کل نیروهای مسلح، ۱۳۹۵).

ولایتمداری، آرمان‌گرایی توأم با واقع‌بینی، مردمی بودن، خودفهمی و دشمن‌شناسی، تکلیف‌گرایی و توکل، تفکر بسیجی و عمل انقلابی، عزت و کرامت انسانی، اقتدار، بصیرت، خودباوری و پایداری، تعالی و پویایی، نظم و انضباط.

دکترین نیروهای مسلح ج.ا.ایران در سال دوم جنگ

راهبرد سال دوم جنگ تفاوت و تغییرات اساسی با سال اول جنگ داشت و به‌خوبی از همه منابع بهره‌برداری می‌کرد، به‌ویژه از منابع انسانی که متصل به دریای عظیم و پایان‌ناپذیر بسیج نیروهای مردمی بود.

۱. حمله پی در پی به دشمن با اجرای عملیات محدود؛
۲. تکیه به عوامل معنوی چون وحدت با ایمان و عشق به شهادت؛
۳. جذب نیرو و گسترش سازمان نیروهای انقلابی با سازماندهی نیروهای بسیجی؛
۴. همکاری با ارتش و به‌کارگیری نیرو و امکانات آن‌ها؛
۵. اتخاذ تاکتیک‌های جدید با اتکا بر نیروهای سپاه و اجرای عملیات درست (درودیان، ۱۳۷۹: ۴۸).

عملیات سال اول جنگ به فرماندهان ایرانی نشان داد که باید نیروهایشان را متمرکز کنند و ابتکار عمل را در دست بگیرند؛ با بسیج نیروها و با حوصله، طرح‌هایی را مبتنی بر اصول جنگ ارائه دهند تا با توکل بر خداوند، ارتش متجاوز را مرحله به مرحله از ایران بیرون برانند. در این مقطع، ارتش عراق در خاک ایران زمین‌گیر شد. همه قوای نظامی ایران به جبهه‌های جنگ آمده بودند. آرایش جنگی جدید جبهه‌ها، برنامه‌ریزی برای طراحی عملیات را ضروری می‌نمود؛ عملیاتی که بتواند قوای متجاوز را از خاک ایران بیرون کند.

با آغاز سال دوم جنگ، طرح‌ریزی و اجرای عملیات آفندی بزرگ آغاز شد. شناسایی‌هایی از نزدیک و دقیقی از مواضع، استحکامات، موانع، آرایش و خطوط مقدم و عقبه‌های یگان‌های ارتش عراق انجام گرفت. همچنین رزمندگان اسلام بررسی و ارزیابی روحیات و انگیزه‌های فرماندهان و افراد دشمن در هر جبهه را شروع کردند. برای شناخت کامل جغرافیای زمین منطقه عملیات و نیز جنبه‌های تاکتیکی زمین از قبیل دید و تیر، اختفاء و پوشش، موانع،

عوارض حساس و معابر وصولی فعالیت‌های فراوان و بی‌وقفه‌ای را آغاز کردند (علایی، ۱۳۹۱:۳۴۴).

از عملیات ثامن‌الائمه (ع) تا بیت‌المقدس تحولی در جنگ شروع شد که اولین ویژگی آن از نظر تاکتیکی این بود که؛ برخلاف سال اول که نیروهای ایران در روز حمله می‌کردند، نیروها در شب حمله می‌کردند. دومین ویژگی این بود که ایران در این حملات جدید، سبک و روش جنگیدن را عوض کرده بود؛ یعنی به جای اینکه صرفاً به تکنیک و تاکتیک تکیه کند، به عملیات تکیه می‌کرد و اول عملیات را طراحی می‌کرد، سپس تکنیک و تاکتیک آن را می‌ریخت و تا آنجا که می‌توانست اساس انجام عملیات را فراهم می‌کرد و عملیات نسبت به تکنیک و تاکتیک محور اصلی بود. مسئله سوم هم سازماندهی لشکرهای جدید انقلابی بود (رضایی، ۱۳۹۰:۱۰۹).

در مقایسه این دو مقطع به این نتیجه می‌رسیم که از لحاظ مدیریت و فرماندهی سال اول تا سال دوم کاملاً تغییر کرده است. یعنی در سال اول یک نحوی از مدیریت بر جنگ حاکم بوده که در سال دوم این مدیریت و فرماندهی تغییر کرده است. این نکته بدیهی است که تغییر در فرماندهی کل قوا موجب تغییر در عملیات، تکنیک و تاکتیک و حتی تغییر در ساختار و سازماندهی نیروهای مسلح است. مدیریت جدید که بر سر کار آمد، یک مدیریت صرف تکنیکی نبوده که صرفاً تکنیک‌ها را تغییر بدهد؛ یک مدیریت صرف تاکتیکی نبوده که تاکتیک‌ها را تغییر بدهد؛ بلکه این مدیریتی که آمده، راهبردها، ساختارها، عملکردها، تکنیک‌ها و تاکتیک‌ها را عوض کرده و یک تحول اساسی به وجود آورده و حتی سبک جنگیدن را نیز عوض کرده است. بنابراین در مقطع دوم جنگ یک تحولی در جنگ صورت می‌گیرد که ناشی از مدیریت جدیدی است که در نهایت منجر به آزادسازی خرمشهر می‌شود.

ویژگی‌های دکترین عملیاتی سپاه از نظر محققین داخلی

براساس جمع‌بندی ارائه شده در کتاب دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در ۸ سال دفاع مقدس نوشته دکتر محمد رئوفی نژاد؛ ویژگی‌های دکترین سپاه در هر عملیاتی

منحصربه‌فرد بود و به همین علت است که دکترین سپاه از سایر دکترین‌های عملیاتی رایج دنیا متمایز و به شرح ذیل بیان شده است (رئوفی نژاد ۱۳۹۴: ۱۷۳).

- ❖ اجتناب از پذیرش قواعد کلاسیک؛
- ❖ عدم اعتقاد به وجود بن بست؛
- ❖ خلاقیت و نوآوری؛
- ❖ اطلاعات دقیق و سریع؛
- ❖ غافلگیری جامع؛
- ❖ مردمی کردن دفاع؛
- ❖ ایجاد تصویر مقدس و ارزشی از دفاع؛
- ❖ مقابله به مثل مشروط؛
- ❖ تکلیف‌گرایی به جای نتیجه‌گرایی؛
- ❖ ولایت مداری؛
- ❖ سازماندهی سپاه؛
- ❖ شیوه فرماندهی؛
- ❖ بهره‌گیری از شعائر اسلامی؛

آرمان‌ها و منافع ج.ا.ایران در جنگ هشت‌ساله: از همپوشانی ادبیات تحقیق، بررسی اسناد و مدارک علمی مهم‌ترین آرمان‌ها و منافع ج.ا.ایران در زمان هشت دفاع مقدس عبارتند از:

- ❖ نفی استبداد، استثمار و سلطه؛
- ❖ استقلال همه‌جانبه کشور؛
- ❖ حفظ تمامیت ارضی کشور؛
- ❖ دفع تهاجم، توقف تهاجم، بیرون راندن دشمن از سرزمین‌های اشغالی و تنبیه متجاوز؛
- ❖ اجرای عدالت اجتماعی در سطح جامعه؛
- ❖ صدور انقلاب اسلامی.

۳. چهارچوب مفهومی پژوهش

با عنایت به مبانی و عوامل مؤثر بر دکترین که در این تحقیق، موارد ذیل را به‌عنوان مبانی مؤثر در تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس می‌توان برشمرد:

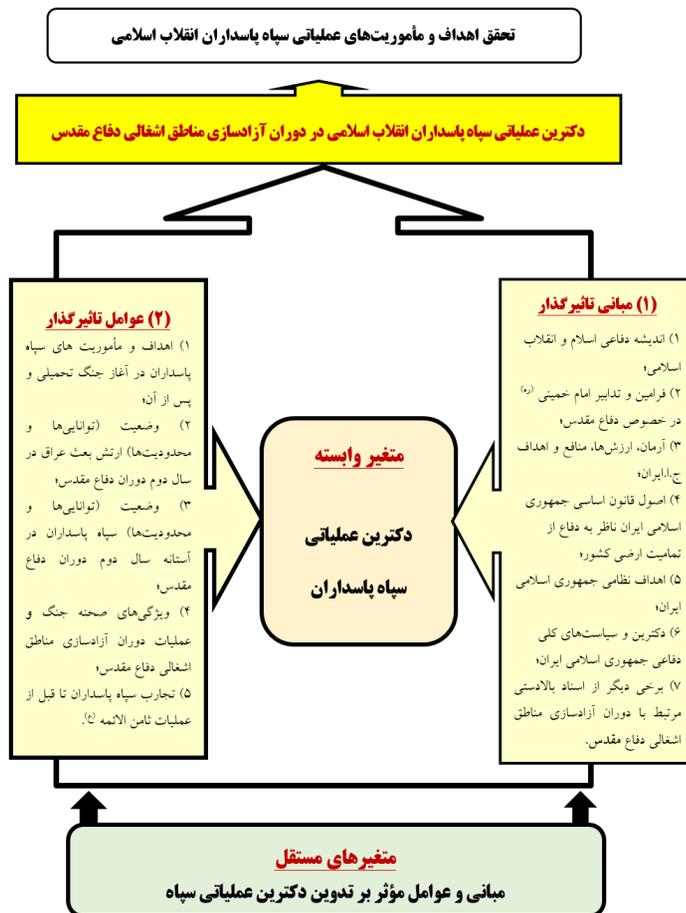
۱. اندیشه دفاعی اسلام و انقلاب اسلامی؛
 ۲. فرامین و تدابیر امام خمینی^(ره) در خصوص دفاع مقدس؛
 ۳. آرمان، ارزش‌ها، منافع و اهداف ج.ا.ایران؛
 ۴. اصول قانون اساسی ج.ا.ایران ناظر به دفاع از تمامیت ارضی کشور؛
 ۵. اهداف نظامی ج.ا.ایران؛
 ۶. دکترین و سیاست‌های کلی دفاعی ج.ا.ایران.
- همچنین با توجه به نظرات صاحب‌نظران در خصوص عوامل مؤثر در تدوین دکترین نظامی و تلفیق عوامل مشترک، موارد ذیل را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر در تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس می‌توان برشمرد:

۱. اهداف و مأموریت‌های سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در آغاز جنگ تحمیلی و پس از آن؛
 ۲. وضعیت (توانایی‌ها و محدودیت‌ها) ارتش بعث عراق در سال دوم دوران دفاع مقدس؛
 ۳. وضعیت (توانایی‌ها و محدودیت‌ها) سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در آستانه سال دوم دوران دفاع مقدس؛
 ۴. ویژگی‌های صحنه جنگ و عملیات دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس؛
 ۵. تجارب سپاه پاسداران انقلاب اسلامی تا قبل از عملیات ثامن‌الائمه^(ع)؛
- اصول و قواعد ایجاد آمادگی، به‌پای کار آوردن و گسترش توانایی‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران (دکترین آمادگی نظامی)

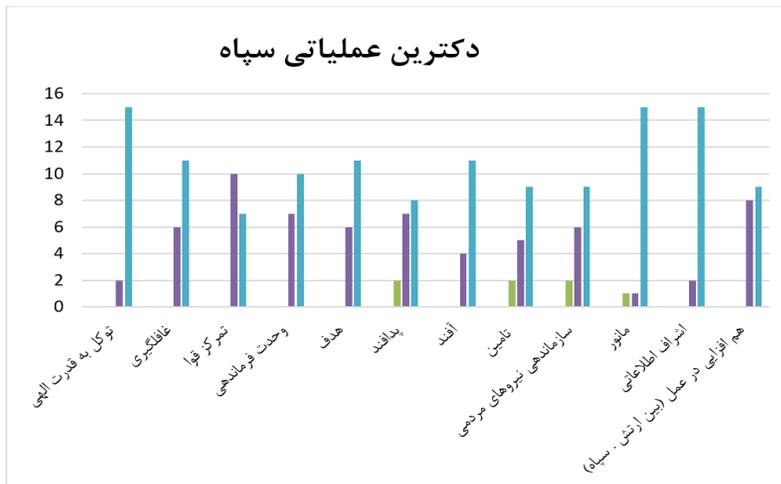
- ❖ انسجام داخلی کشور ایران؛
- ❖ تقویت روحیه مذهبی و ملی؛
- ❖ افشاگری ماهیت رژیم بعث عراق؛
- ❖ تلاش برای جدا کردن مردم عراق از حکومت بعث؛
- ❖ استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی علیه متجاوز.

در نهایت با ترکیب فرایندها و الگوهای ارائه شده توسط صاحب‌نظران، برای تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس از الگوی زیر استفاده شده است:

۴. روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق از نوع کاربردی بوده و روش تحقیق در این پژوهش از لحاظ شیوه نگارش و پرداختن به مسئله تحقیق، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد آمیخته (کمی و کیفی) است. همچنین روش و ابزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش به‌طور کلی به دو طبقه تقسیم‌بندی شده است: روش‌های کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی، گردآوری اطلاعات در این تحقیق با استفاده از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی به‌صورت ترکیبی به شرح زیر صورت گرفته است. روش‌های کتابخانه‌ای و ابزار مورد استفاده در این تحقیق عبارتند از: ۱. مطالعه؛ ۲. بررسی اسناد؛ ۳. بررسی نقشه‌ها. همچنین روش‌های تحقیقات میدانی مورد استفاده در این تحقیق عبارتند از: مصاحبه و پرسش‌نامه. با توجه به اینکه در این تحقیق از آمار توصیفی استفاده می‌شود براساس میانگین، گویه‌هایی که میانگین پایینی دارند (کمتر از ۴ هستند) از مطالعه حذف گردیدند. به‌طور کلی در پرسش‌نامه ارائه شده اولویت‌بندی اهمیت مؤلفه‌ها با توجه به داده‌های به‌دست‌آمده مدنظر محقق بوده است و با توجه به چولگی که در نتایج پاسخ‌ها وجود دارد اولویت‌بندی براساس میانگین انجام شده است. نتایج این سؤال که به‌صورت یک سؤال چند گویه‌ای با چند گزینه (طیف لیکرت) در نظر گرفته شده و در سطح جامعه آماری مطرح گردید، برابر جدول و نمودار زیر است:

نمودار ۱: مبانی دکترین عملیاتی سپاه در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس

جدول ۱: مبانی دکترین عملیاتی سپاه در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس

شماره سؤال	شاخص‌ها	چگونگی وضعیت (میزان به‌کارگیری)					میانگین	یافته
		خیلی زیاد ۵	زیاد ۴	متوسط ۳	کم ۲	خیلی کم ۱		
۱	توکل به قدرت الهی	۱۵	۲	--	---	--	۴/۸۸	تأیید
۲	غافلگیری	۱۱	۶	--	--	--	۴/۶۴	تأیید
۳	تمرکز قوا	۷	۱۰	--	--	--	۴/۴۱	تأیید
۴	وحدت فرماندهی	۱۰	۷	--	--	---	۴/۵۸	تأیید
۵	هدف	۱۱	۶	--	--	--	۴/۶۴	تأیید
۶	پدافند	۸	۷	۲	--	--	۴/۳۵	تأیید
۷	آفند	۱۱	۴	---	---	---	۴/۱۷	تأیید
۸	تأمین	۹	۵	۲	--	--	۴/۱۷	تأیید
۹	سازماندهی نیروهای مردمی	۹	۶	۲	--	--	۴/۴۱	تأیید
۱۰	مانور	۱۵	۱	۱	--	--	۴/۸۲	تأیید
۱۱	اشراف اطلاعاتی	۱۵	۲	--	--	--	۴/۸۸	تأیید
۱۲	هم‌افزایی در عمل (بین ارتش، سپاه)	۹	۸	--	--	---	۴/۵۲	تأیید

نتیجه نظرخواهی در خصوص این سؤال در بعد مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس، نظر جامعه آماری درزمینه گویه‌های مختلف برابر جدول (۱) و نمودار (۱) مورد تأیید قرار گرفته است و میزان تأثیر آن‌ها بالاست.

تجزیه و تحلیل کیفی

مطابق مصاحبه با صاحب‌نظران مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس به شرح زیر است:

۱. توکل: نقش حضرت امام خمینی^(ره) در تصمیم‌گیری نهایی و صدور فرمان برای انجام عملیات بسیار تعیین‌کننده و مهم بود که باعث گردید فرماندهان عالی‌رتبه ارتش و سپاه با توکل و اعتماد بیشتری به عنایات خداوند، عملیات را انجام دهند.
۲. غافلگیری: یکی از مؤلفه‌های اصلی دکتترین عملیاتی سپاه در دوران دفاع مقدس بهره‌گیری از اصل غافل‌گیری جامع بوده است. از این اصل در صدر اسلام نیز استفاده می‌شد. سپاه اصل فوق را به صورت همه‌جانبه استفاده می‌کرد یعنی فقط به غافل‌گیری زمان حمله و عملیات بسنده نمی‌کرد بلکه در انتخاب و اجرای تاکتیک‌ها، زمین و استراتژی از اصل فوق استفاده می‌کرد.
۳. تمرکز قوا: به منظور طرح‌ریزی عملیات موفق، حداکثر امکانات ممکن برای تمرکز قوا فراهم شد و هماهنگی و همدلی لازم بین ارتش و سپاه در سطوح مختلف پدید آمد.
۴. وحدت فرماندهی: ارتش و سپاه از رده‌های پایین گرفته تا بالاترین فرماندهان به صورت ادغامی و مشترک عمل کردند و با اینکه یکی از اصول عملیات، وحدت فرماندهی است و با این ادغام ظاهراً نادیده گرفته شده بود، ولی هدف مشترک تمام رزمندگان و فرماندهی ارتش و سپاه برای بیرون کردن دشمن آن‌چنان وحدت و هماهنگی ایجاد کرده بود که نظیر آن در قبل و بعد از این عملیات کمتر مشاهده شد.
۵. هدف: در تشکیل و تجهیز نیروهای دفاعی کشور توجه بر آن است که ایمان و مکتب، اساس و ضابطه باشد بدین جهت ارتش جمهوری اسلامی و سپاه پاسداران انقلاب در انطباق با هدف فوق شکل داده می‌شوند و نه تنها حفظ و حراست از مرزها بلکه بار رسالت مکتبی یعنی جهاد در راه خدا و مبارزه در راه گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان را نیز عهده‌دار خواهند بود.
۶. پدافند: اهداف مورد نظر در راهبرد جدید که بر پایه ترکیب و هم‌آهنگی ارتش و سپاه تدوین شده بود، عبارت بودند از: ۱. انهدام نیرو و امکانات دشمن برای کاهش

- توان نظامی عراق؛ ۲. آزادسازی نیروهای خودی از خطوط پدافندی و تمرکز قوا برای اجرای عملیات در سایر مناطق اشغالی؛ ۳. آمادگی برای حمله نهایی و تعیین کننده به دشمن.
۷. آفند: با آغاز سال دوم جنگ، طرح ریزی و اجرای عملیات آفندی بزرگ آغاز شد. شناسایی هایی از نزدیک و دقیقی از مواضع، استحکامات، موانع، آرایش و خطوط مقدم و عقبه های یگان های ارتش عراق انجام گرفت. همچنین رزمندگان اسلام بررسی و ارزیابی روحیات و انگیزه های فرماندهان و افراد دشمن در هر جبهه را شروع کردند.
۸. تأمین: طرح های عملیاتی مورد نظر، به گونه ای طراحی شده بود که براساس اصل صرفه جویی در قوا، بلافاصله بعد از هر عملیات، خط پدافندی خودی احتیاج به نیروی کمتری برای تأمین داشته باشد.
۹. سازماندهی نیروهای مردمی: سازماندهی نیروهای مردمی به کوشش و تدبیر سپاه پاسداران، به گونه ای که در محاسبات عملیات، میزان استعداد و توان سپاه به عنوان یکی از عوامل تعیین کننده در آغاز عملیات و کسب موفقیت مورد تأکید قرار گرفت.
۱۰. مانور: با استفاده از تجربیات عملیات سال آغازین جنگ، رزمندگان تلاش کردند تا از حمله به خطوط پدافندی مستحکم دشمن در طرح های مانور اجتناب کنند و لذا اجرای مانورهای احاطه ای برای دسترسی به عقبه های دشمن در دستور کار فرماندهان و طراحان ایرانی قرار گرفت.
۱۱. اشراف اطلاعاتی: اشراف اطلاعاتی بر صحنه جنگ و توانایی ها و نقاط ضعف و اقدامات دشمن.
۱۲. هم افزایی در عمل (بین ارتش و سپاه): طرح های عملیاتی که فرماندهان جوان سپاه پاسداران و افسران ارتش، طرح ریزی می کردند و فرمانده کل سپاه و فرمانده نیروی زمینی ارتش پس از بحث و بررسی به تصویب می رساندند، نسبت به طرح های سال اول جنگ بی عیب و نقص بودند.

نتیجه گیری و پیشنهاد

پس از گردآوری اطلاعات و مطالعه در خصوص مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس برگرفته از چهارچوب نظری آن؛ مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس استخراج و براساس آن پرسش‌نامه‌ای تهیه و به حضور خبرگان و صاحب‌نظران ارائه گردید. در نهایت «مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس» با تحلیل نتایج حاصله از پرسش‌نامه، جمع‌بندی و به شرح زیر ارائه شده است.

۱. توکل؛
۲. غافلگیری؛
۳. تمرکز قوا؛
۴. وحدت فرماندهی؛
۵. هدف؛
۶. پدافند؛
۷. آفند؛
۸. تأمین؛
۹. سازماندهی نیروهای مردمی؛
۱۰. مانور؛
۱۱. اشراف اطلاعاتی؛
۱۲. هم‌افزایی در عمل بین ارتش و سپاه.

پیشنهاد‌های پژوهش

برای دفاع از کشور و تأمین اهداف و منافع ملی، بایستی پژوهش‌هایی متوازن با اهداف و توانمندی‌ها و عناصر و مؤلفه‌های قدرت نظامی انجام شود و با عنایت به نتایج به‌دست‌آمده از این تحقیق، پیشنهادهای تحقیقی و پژوهشی به شرح زیر مطرح می‌شود:

- ✓ تمامی عملیات دوران دفاع مقدس مدل سازی و تحلیل شوند؛
- ✓ براساس رویکرد کیفی عملیات دفاع مقدس مورد بررسی و مدل سازی شود؛
- ✓ مبانی دکترین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران در سال های سوم تا پایان جنگ مورد تحلیل قرار گیرد؛
- ✓ مبانی دکترین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران در ۸ سال دفاع مقدس تحلیل و جمع بندی گردد.

فهرست منابع

- منابع دینی
- قرآن کریم
- کتب و بیانات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)
- افشردی محمدحسین (۱۴۰۰)، *جزوه درسی صحنه جنگ*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی
- امام خمینی (ره) (۱۳۸۲)، *صحیفه نور*، ج ۱، ۲، ۵، ۸، ۱۱، چاپ سوم، تهران، دفتر حفظ و نشر آثار امام خمینی (ره)
- پاتاجو نوئل، علمایی داود (۱۳۸۴)، *راهنمای تدوین دکترین، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی*، دانشکده فرماندهی و ستاد، دوره عالی جنگ.
- ثروتی محسن، مظلوم علی (۱۳۸۹)، *راهنمای تدوین دکترین*، تهران، ستاد کل نیروهای مسلح.
- جمشیدی محمدحسین (۱۳۸۳)، *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان*، تهران، دوره عالی جنگ دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۶۹)، *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان*، تهران دافوس سپاه
- حدیث ولایت (۱۳۸۸)، *نرم‌افزار مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری*، ویرایش دوم، تهران، مؤسسه فرهنگی پژوهشی انقلاب اسلامی.
- رستمی محمود (۱۳۷۸)، *فرهنگ واژه‌های نظامی*، ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- رشید غلامعلی (۱۳۸۳)، *تحلیلی بر عملیات فتح‌المبین و بیت‌المقدس*، نگین ایران شماره ۸، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
- سلامی، حسین (۱۳۹۲)، *نگرش‌های راهبردی* جلد اول، تهران، معاونت فرهنگی و تبلیغات سپاه.
- سند دکترین نظامی جمهوری اسلامی (۱۳۹۵)، ستاد کل نیروهای مسلح.
- شاه محمدی، محمد (۱۳۹۵)، *دکترین پدافند غیرعامل ج.ا.ایران در برابر تهدیدات ناهمگون*، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی

- قنبری جهرمی، محمدحسین (۱۳۹۴)، *پروژه طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه جمهوری اسلامی ایران در چشم‌انداز بیست‌ساله کشور*، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی - گروه دکترین و راهبردها
- نیلفروشان عباس (۱۳۹۲)، *رهنامه نظامی با رویکرد نبرد ناهمگون*، تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع).
- دانش آشتیانی، محمدباقر (۱۳۸۹)، *اصول و روش تدوین دکترین نظامی*، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره سوم، سال دوم.
- افشردی محمدحسین (۱۳۹۳)، *جزوه درسی صحنه جنگ ۱ و ۲*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی
- جمعی از دانشجویان (۱۳۹۵)، *راهبردهای دفاع همه‌جانبه در جنگ احتمالی آینده*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- رئوفی نژاد، محمد (۱۳۸۹)، *بررسی نقش آموزه‌های اعتقادی و نظامی اسلام بر دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران هشت سال دفاع مقدس*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.

